

ВІРА В БОГА ЯК ОСНОВНИЙ ФАКТОР ПРАВОСЛАВНО-СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ КІН. XIX – ПОЧ. ХХ СТ.

А Основою християнської сім'ї є чоловік і дружина в істинному розумінні своєму, внутрішнє єднання їх душ для взаємого морального вдосконалення і порятунку душі, пов'язані перед Богом для вічності обітницями взаємної любові та спільноті всього життя, служінням Богові. У вихованні дітей сім'я не може бути замінена ніяким іншим соціальним інститутом, ій належить виняткова роль у становленні дитячої особистості.

Ключові слова: особистість, християнська сім'я, родина, православні цінності, духовність, православно-сімейне виховання.

Актуальність. Ставлення до шлюбу і сім'ї – одне з основних питань будь-якого світогляду. Жодна світова релігія не відводить настільки важливе місце сім'ї в системі віровчення, як Православ'я. Можна визначити саме християнство як релігію сім'ї та сімейних відносин.

Основний зміст. Церква створення сім'ї освячує в таїнстві вінчання, одному з семи Таїнств Православної Церкви. Так високо шанується нею шлюб. Сам Господь Ісус Христос Своє служіння людству почав дивом на шлюбному бенкеті в Кані Галілейській (Ів. 2: 1–11). Апостол Павло вказує на три сутності людини: тіло, душу і дух (1 Кол. 5, 23). Освячений Церквою шлюб об'єднує всі три складники людського ества. Сучасне православне богослов'я і, зокрема,protoієрей Іоанн Мейєндорф, так визначає сутність шлюбу і його роль у становленні нової людини: «Християнин покликаний, уже в цьому світі, мати досвід нового життя, стати громадянином Царства; і це можливо для нього в шлюбі. Отже, шлюб перестає бути тільки задоволенням тимчасових природних спонукань ... Шлюб – це унікальний союз двох особистостей у любові, двох осіб, які можуть перевершити свою власну людську природу і бути з'єднаними не тільки «один з одним», але й «у Христі» [1, с. 45].

У Священному Писанні шлюб є виявом граничної радості, граничної повноти, торжества радості і любові [5, с. 23]. У чому сенс шлюбу, якою має бути сім'я за християнським поданням? Єдина плоть, яку становить подружжя, повинна, природно, мати одну голову. Розумно, якщо ця голова – чоловік. Чоловік, як сказано в Біблії, створений раніше жінки, створений як самостійна особа, жінка ж створена як помічниця йому: «Недобре бути чоловікові одному, створимо йому помічника, відповідного йому» (Бут. 2, 18), – читаємо у Святому Писанні. Жінка ніяк не нижче чоловіка гідністю, але вона інша. Вперше проявивши самостійність, послухавши спокусника-змія, перша жінка здійснила і перший гріх. Єва порушила Господню заповідь не їсти «плодів дерева пізнання добра і зла, що в середині раю» (Бут. 3, 3). Окрім того, вона схилила до гріха і чоловіка:

«Взяла плодів його і їла, і разом дала теж чоловікові своєму, і він їв» (Бут. 3, 6). Тим накликала прокляття на землю. За цей вчинок Господь покарав її, а в її особі і всіх жінок, життя яких передбачає тепер вічний послух чоловікові. На цьому послухові дружини і ґрунтуються домашній світ. У православ'ї послух зовсім не означає рабство. Дружина – це перший помічник чоловіка, учасник сімейної ради [5, с. 23].

Шлюбний союз християн, в істинному розумінні своєму, представляє не тільки отримання статусу чоловіка і дружини, але й внутрішнє єднання їхніх душ для взаємного морального вдосконалення і порятунку душі.

«Чуєте це мужі, навчітесь дружини», – говорить Іоанн Златоуст, вказавши на приклад святої життя Авраама і Сари. «Всі станемо наслідувати праведному: дружині чоловік нехай буде найдорожчим, і чоловікові дружина нехай буде найпривітнішою. Дружина повинна бути однодумцем зі своїм чоловіком; на цьому стверджується благий устрій усього світу. Дивись: світ складається з міст, міста – з родин, сімейства – з чоловіків і дружин. Отже, коли виникнуть сварки між чоловіками і дружинами, перевернутися міста, а потім і весь світ повинен наповнитися заворушеннями і суперечками» [5, с. 24].

Християнське богослов'я шлюбу стверджує, що ієрархічне влаштування сім'ї заповідано Богом. Чоловік у сім'ї може бути тільки главою. Батько є духовним главою сім'ї, її опорою і захистом. У збереженні ієрархії, коли дружина повинна бути за чоловіком, як за кам'яною стіною, а чоловік – вдома з дружиною, як у раю, і полягає порятунок один одного.

Обов'язок чоловіка – любити свою дружину. І не тільки любити, але й піклуватися про неї, «живити і гріти», а, крім того, чоловік відповідає за дружину перед Господом, тому що, вступаючи в шлюб, він зобов'язується дбати і про її душу, щоб представити її Господу як жінку, которая «не має плями чи вади, чи чогось подібного, але щоб вона була свята й непорочна» (Еф. 5, 27). Про взаємини чоловіка і дружини апостол Павло говорить: «Дружини, своїм чоловікам будьте покірні

в усьому, як Господу» (Еф. 5, 22). А також «жінка нехай бойтесь мужа свого» (Еф. 5, 33), звичайно, «боїтесь» треба розуміти не в житейському звичайному сенсі страху, а в релігійному: «боятися» скривдити, образити, зробити неприємне чоловікові.

Основою християнської сім'ї є чоловік і дружина, пов'язані перед Богом для вічності обітницями взаємної любові та спільноті всього життя, служінням Богові. Разом із дітьми та іншими членами сім'ї вони утворюють домашню Церкву, присвячену тим святым, імена яких носять члени сім'ї. Коли у шлюбі з'являються діти, чоловік і дружина змінюються, перетворюючись на батька і матір. У християнському шлюбі для дітей духовні узи батьків є дуже важливими. Адже чоловік не тільки чоловік, а й батько, тобто той, без кого й не могло бути материнства. Дітям потрібна любов не тільки матері, а й батька, якого мама ніколи замінити не може. Для кожного зі своїх членів родина є школою любові як постійної готовності віддавати себе іншим, піклуватися про них, оберігати їх. На основі взаємної любові подружжя народжується батьківська любов, відповідна любов дітей до батьків, бабусь, дідуся, братів і сестер. Радість і горе в духовно здоровій родині стають загальними: всі події сімейного життя об'єднують, підсилюють і поглиблюють почуття взаємної любові.

Наш сучасник, учений і священик Гліб Каледа, у своїй книзі «Домашня Церква» говорить про те, що «чернецтво корисно для тих, хто багатий любов'ю, а звичайна людина навчається любові в шлюбі» [4, с. 67]. У православній традиції сімейне життя розуміється як «шлях до Спасіння», сходження по якому пов'язане з несенням «хреста» повсякденних обов'язків, взаємних турбот, співпраці, розуміння і згоди.

Особлива роль родини – «домашньої Церкви» у християнській культурі (Рим. 16, 4; Флм. 1, 2) – полягає у виконанні споконвічної функції – духовно-моральному релігійному вихованні дітей. За вченням Церкви, «дітородження» (йдеться не тільки про народження, а й виховання дітей) є спасильне для батьків. Діти сприймаються не як випадкове придбання, а як дар Божий, який батьки покликані берегти і «примножувати», допомагаючи розкрити в дитині всі сили і таланти. «Основним і найголовнішим завданням християнської сім'ї, – вважає Е. А. Морозова, – є не тільки просто виховання дітей, але й неодмінно виростити їх як справжніх чад Церкви Христової, врятувати їхні душі для вічного життя. Кінцева мета виховання – формування гармонії тіла, душі і духу з провідною роллю духу» [6, с. 77]. У вихованні дітей сім'я не може бути замінена ніяким іншим соціальним інститутом, їй належить виняткова роль у становленні дитячої особистості. У сімейному спілкуванні людина вчиться долати свій гріховний егоїзм, у родині дізнається, «що таке добре і що таке погано». У сім'ї народжується почуття живої спадкоємності поколінь, відчу-

тя причетності до історії свого народу, минулого, сьогодення та майбутнього своєї Батьківщини.

Філософ І. А. Ільїн як православна віруюча людина, вважав, що «перемінені духовно люди перетворять свою дією світ». Система його педагогічних поглядів така: на перших порах життя дитини зміцнення його волі і сил душі, прищеплення релігійної та громадянської відповідальності через приклади батька і матері, а потім, у дорослому житті, перенесення накопиченого в зовнішню площину соціальної і господарської активності [3, с. 101]. Тільки сім'я може виховати сім'янину. За мудрим словом І. А. Ільїна, добра родина дарує людині «два священних першообрази, у живому ставленні до яких зростає його душа і міцніє його дух: прототип чистої матері, що несе любов, милість і захист; першообраз благого батька, котрий дарує можливість насититися, справедливість і розуміння» [3, с. 102]. Ці батьківські образи філософ називає джерелами духовної любові і духовної віри людини.

Власну точку зору щодо виховання пропонує протоієрей Василій Зеньковський. Ним створене особливе вчення про духовне життя в дитинстві, започатковано дослідженням вікової динаміки релігійного почуття і відмінностей у типах релігійності в дітей (щоправда, докладно і завершеної типології Зеньковському досягти не вдалося). У цьому ж контексті розглядає автор і вплив сім'ї, яка тісно пов'язана з процесом духовного становлення індивідуальності дитини [2, с. 125].

Письменник, богослов, учений Н. Є. Пестов пише про такі умови успіху в справі виховання, як наполеглива праця батьків над дитиною, самовіддана любов, робота над словами, порядок життя, турбота про чистоту душі дитяти, освіту дитини і його трудові навички. Найголовнішими факторами духовного виховання Пестов називає таїнства, молитву, піст, благочестивий приклад батьків, духовне середовище, духовне читання, освячення обстановки [7, с. 56]. За відомим педагогом К. Д. Ушинським, «нехристиянських педагогіків є річ немислима – безголова потвора і діяльність без мети» [9, с. 88].

Вчення православ'я цікаве тим, що воно не дає рецептів, воно ці рецепти рішуче застосовує, до того ж до самого вихователя. Воно, на думку А. Б. Рогозянського, «ставить людину в такий стан і дає їйому таке розуміння речей, у якому будуть зроблені найправильніші, наймудріші та благі рішення і дії» [8, с. 90].

Спробуємо виділити деякі принципи і завдання православного виховання, що ґрунтуються на десяти Заповідях, сформульованих у Біблії, і є основою не тільки православ'я, а й європейської культури.

1. Головне завдання батьків – виховання християнина (тобто, необхідно навчити дітей жити за заповідями Божими).

2. Основа виховання – приклад добродетелі життя самих батьків (дотримання батьками заповідей Божих).

3. Виховання ґрунтуються на прояві істинної любові («Возлюби ближнього твого, як самого себе» (Мф. 22, 37–39).

4. Шанування батьків і слухняність їм (як виконання п'ятої заповіді).

Розглянемо тепер принципи і завдання православного виховання докладніше.

1. Головне завдання батьків – виховання христианина.

Протопресвітер В. В. Зеньковський вважає, що «головна тема сімейного виховання – виховання релігійне. Сім'я за своєю структурою є нескінченним джерелом релігійних сил. Саме сімейне життя – це ніби святыня, наше ставлення до батьків є єдиним, вічним, неповторним». Тобто найголовніша задача батьків – виховання христианина [2, с. 97]. В основі християнського виховання лежить християнське життя сім'ї – від батька і матері. Тобто виховання дітей – це створення умов, у яких би народилося, процвітало, множилося духовне життя дитини.

2. Основа виховання – приклад доброчинного життя самих батьків.

Виховання доброї вдачі дитини, розвиток її здатності до доброчинного життя завжди визначалися способом життя матері і батька, тим, наскільки самі батьки могли показати їй добрий приклад. Без прикладу і навчання в добрі дитина втрачає здатність формуватися як особистість. Про це пишуть святі отці і пастирі Церкви:

– Святитель Василій Великий: «Якщо хочеш виховувати інших, виховай спочатку самого себе в Богові»;

– Святитель Ігнатій Брянчанінов звертається до матері маленької дівчинки: «Знай, що паче всіх твоїх настанов словами життя твоє буде найсильнішою настанововою для дочки»;

– Священик Олександр Єльчанінов: «Для виховання дітей найважливіше, щоб вони бачили своїх батьків, які живуть великим внутрішнім життям» [7, с. 121].

Важливо підкреслити, що досвід сімейних взаємовідносин відіграє для дитини важливу роль не тільки у формуванні їого особистості та життєвого сценарію, тобто набору типових схем поведінки і відносин з іншими людьми. Він також є найважливішим фундаментом, на якому дитина формує і будує своє сприйняття Бога і спілкування з Ним.

3. Виховання ґрунтуються на прояві істинної любові.

Духовне життя в любові повинно виявлятися в сімейному побуті настільки повно, наскільки це можливо. Кожен член сім'ї живе для блага іншого, несучи «тягар один одного» і виконуючи таким чином «закон Христовий» (Гал. 6, 2). У сім'ї має панувати милосердя, прощення і взаємне збагачення, а також всі можливі прояви справжньої любові: «Любов довго терпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величаеться, не вихваляється, не поводиться нечесно, не шукаєного, не дратується, не мислить зла, не радіє не-

правді, але тішиться правою, все зносить, вірить у все, сподівається всього, все терпить» (1 Кор. 13, 4–7).

Православ'я завжди несло розвинене духовне розуміння любові. Любов – як традиційна для української культури цінність – це те, що протилежне егоїзму. А в релігійному сенсі – це життя за заповідями, за Євангелієм, наслідування Христа.

Св. Іоанн Златоуст говорить про «одностайність» подружжя як важливого складника сімейного життя: «Любов така, що ті, хто люблять, є вже не двоє, а одна людина, і цього не може зробити ніхто, крім любові» [10, с. 26]. Любов об'єднує, а гріх розділяє. Усе християнське віровчення може бути цілком зрозуміле як заклик, щоб ми любили один одного (1 Ів. 3, 11), пізнали любов як першооснову справжніх цінностей. І тільки на основі такої любові може будуватися виховання в християнській сім'ї.

4. Шанування батьків і слухняність їм.

Закон слухняності пронизує всю християнську сімейну структуру: діти рятуються через шанування батьків, дружина – через послух чоловікові, а чоловік – через послух Богові.

Ще в Старому Завіті в Синайському законодавстві першою заповіддю про любов до людини була заповідь про шанування батьків. За це людині Господом обіцялися всілякі блага і довголітне життя. Апостол Павло вчить: «Діти, слухайтеся своїх батьків у Господі, бо цього вимагає справедливий Господь. Шануй свого батька та матір: так буде тобі благо і будеш на землі довголітній» (Еф. 6, 1–3). «Хто кляне свого батька та матір свою, погасне світильник йому серед темряви» (Прип. 30, 11). «Діти, будьте слухняні в усьому батькам, бо це угодно Господу» (Кол. 3, 20). У слухняності проявляються й інші важливі риси, такі як довіра, шанування батьків і повага до старших, совісність, правдивість, добра послужливість тощо. Шанування батьків, слухняність їм сприймаються дітьми як Божа заповідь і необхідна умова благополучного росту духовного та дорослішання. Християнська слухняність є прояв смирення і лагідності. Смирення і слухняність невіддільні одне від одного. Батьки повинні з самого дитинства вселяти дітям, що, не підкоряючись батькам, вони грішать проти Самого Бога і накликають цим на себе Його гнів, тимчасовий і вічний [10, с. 28]. Якщо дитина не слухається батьків, то вони можуть і навіть зобов'язані покарати її. (Слово «покарати» церковнослов'янською мовою означає – напоумляти, навчати, вдосконалювати). З точки зору християнської педагогіки тільки те погано, що гріховно перед Богом. Карати треба тільки за те, що заслуговує на покарання в очах Божих, що становить гріх перед Богом.

«Дитя тільки тоді заслуговує покарання, коли воно свідомо і самовільно порушило Закон Божий, коли воно з власної волі зробило що-небудь заборонене заповіддю Божою або Церквою», – пише Г. І. Шиманський [10, с. 37].

Без покарань не можна обійтися, але карати повинна любов. Головною підставою покарання повинна бути любов, а єдиною його метою – виправлення дитини. Звідси випливає, що покаранню повинно бути батьківським, і воно ніколи не повинно переходити в жорстокість, особливо не повинно звершуватися в гніві, бо гнів людини, за висловом Слова Божого, не творить правди Божої (Як. 1, 20). Заклик апостола Павла до батьків не дратувати дітей, щоб вони не сумували (Кол. 3, 21), – найкраще відбиває християнський погляд на покарання: як тільки діти починають дратуватися і сумувати від заборон і покарань, строгість стає не тільки педагогічно невірною, але й шкідлива.

«Погано ламати дитину, – кажуть досвідчені педагоги, – але ще небезпечніше його постійно гнути». Тиск особливо відбувається на релігійному почутті. За прикладом матері і батька «діти в цьому випадку сприймають Бога не люблячим і турботливим Небесним Батьком, але авторитарним і самоуправним владикою, і серце їх закривається для благодаті», – вважає А. Б. Вул [10, с. 39]. Але погляд християнства в той же час оптимістичний: гріх не є властивістю душі, не тає людини на все його життя. Розрізнати гріх від грішника – одна з фундаментальних основ виховання. «Одне сказати: «він розгніався», а інше – «він гнівливий і вимовити вирок про все його життя», – так вчить про це преподобний Авва Дорофей. Тільки розрізнивши в кому-небудь образ Божий, над яким гріх чинить насильство, можна по-справжньому співчувати і бажати допомогти близькому [10, с. 40].

Лад сім'ї, побудований на релігійних засадах і християнських цінностях, має традиційний сімейний уклад, що включає в себе п'ять компонентів:

- звичай (усталені, звичні форми поведінки);
- традиції (перехідний з покоління в покоління спосіб передачі ціннісно-значущого змісту культури, життя сім'ї);
- відносини: сердечні відчування і настрої;

Фазан Т. П. Вера в Бога как основоположный фактор православного семейного воспитания кон. XIX – нач. XX в.

(A) Основой христианской семьи является муж и жена в истинном понимании своём, внутреннее единение их душ для взаимного нравственного совершенствования и спасения души, связанные перед Богом для вечности обетами взаимной любви и общности всей жизни, служением Богу. В воспитании детей семья не может быть заменена никаким другим социальным институтом, ей принадлежит исключительная роль в становлении детской личности.

Ключевые слова: личность, христианская семья, православные ценности, духовность, православно-семейное воспитание.

Fazan T. P. Belief in God as a basic factor of orthodox family education of the early XIX – the late XX century.

S The basis of the Christian family is a husband and wife who in the true sense of its own way, is not only becoming a husband and wife, but also the internal unity of their souls for mutual moral perfection and salvation associated with God for eternity vows of mutual love and fellowship life, serving God. In children's education the family cannot be replaced by any other social institution; it has a unique role in the development of children's personality.

Key words: personality, Christian family, family, Orthodox values, spirituality, Orthodox family education.

- правила (образ думок, норми поведінки, звичаї, звички) доброго і благочестивого життя;
- розпорядок (встановлений порядок дня, тижня, року); у вітчизняній православній культурі цей розпорядок визначався ладом благочинного життя християнина [10, с. 45].

Висновки. Отже, православна сім'я – це структура, що має суворо вертикальну ієрархію. Главою сім'ї є чоловік, дружина залежить від чоловіка, а діти – від батьків. Головне завдання батьків – виховати християнина на основі взаємної любові та поваги один до одного, бачачи в дитині образ Божий. Основним виховним методом є приклад благочестивого життя батьків. Підставою і фундаментом морального виховання дитини має бути послух і шанування батьків. Якщо ставимо завдання з'ясувати особливості сімейного виховання в сім'ї, заснованій на православній церковній традиції, то логічніше всього звернутися до вивчення сімей так званих воцерковлених людей. Вони більше, ніж інші, занурені в життя православної Церкви через такі його інститути як Церква, духівництво, церковний переказ (мається на увазі – регулярне відвідування храму, участь у таїнствах Церкви, духовне окормлення у священика). Важливо і те, що ці люди орієнтовані на практичну реалізацію положень православної віри та євангельських заповідей.

Список використаних джерел

1. Алфеев, Илларион, иеромонах. Таинство веры. Введение в православное догматическое богословие / Илларион Алфеев. – Москва, 1996. – 288 с.
2. Зеньковский, В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В. В. Зеньковский. – Москва : Изд-во Свято-Владимирского Братства, 1993. – 224 с.
3. Ильин, И. А. Путь духовного обновления / И. А. Ильин. – СПб. : Библиополис, 2006. – 446 с.
4. Каледа Глеб, протоієрей. Домашняя Церковь. Очерки духовно-нравственных основ созидания и построения семьи в современных условиях / Глеб Каледа – Москва, 1998. – 345 с.
5. Митрополит Сурожский Антоний. Таинство любви. Беседа о христианском браке / Антоний Сурожский. – СПб. : Сатисъ, 1994. – 36 с.
6. Морозова, Е. А. Гармония в семье и браке: духовные и психологические аспекты / Е. А. Морозова. – Самара : СамГАПС, 2006. – 400 с.
7. Пестов, Н. Е. Путь к совершенной радости. Воспитание детей / Н. Е. Пестов. – Клин : Фонд «Христианская жизнь», 2003. – 175 с.
8. Рогозянский, А. Б. Хочу или надо? / А. Б. Рогозянский. – СПб. : Знаки, 2001. – 190 с.
9. Ушинский, К.Д. Человек как предмет воспитания / К. Д. Ушинский. – Москва; Ленинград : АПН, 1950. – Т. 8. – 776 с.; Т. 9. – 628 с.; Т. 10. – 668 с.
10. Шестун, Евгений, протоієрей. Основные проблемы современной школы / Евгений Шестун. – Самара, 2001. – 51 с.

Дата надходження авторського оригіналу: 07.09.2015